DEMOCRITUS UNIVERSITY of THRACE

selected papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics

Edited by

Zoe Gavriilidou
Angeliki Efthymiou
Evangelia Thomadaki
Penelope Kambakis-Vougiouklis

Komotini 2012

Οργανωτική Επιτροπή Συνεδρίου
Organizing Committee

Zoe Gavriilidou
Angeliki Efthymiou
Evangelia Thomadaki
Penelope Kambakis-Vougiouklis

Γραμματειακή Υποστήριξη
Secretarial Support

Ioannis Anagnostopoulos
Maria Georganta
Polyxeni Intze
Nikos Mathioudakis
Lidija Mitits
Eleni Papadopoulou
Anna Sarafianou
Elina Chadjipapa

ISBN 978-960-99486-7-8

Τυπογραφική επιμέλεια

Νίκος Μαθιουδάκης
Ελένη Παπαδοπούλου
Ελίνα Χατζηπαπά

Σχεδιασμός εξώφυλλου

Νίκος Μαθιουδάκης

Copyright © 2012
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Democritus University of Thrace

Εργαστήριο Σύνταξης, Μορφολογίας, Φωνητικής, Σημασιολογίας, *+ΜόρΦωΣη* ΔΠΘ
Laboratory of Syntax, Morphology, Phonetics, Semantics, *+MorPhoSE* DUTH

Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας
International Conference of Greek Linguistics
www.icgl.gr

Η ΑΟΡΙΣΤΗ ΑΝΤΩΝΥΜΙΑ *ΚΑΠΟΙΟΣ*. Ο ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΣΤΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ[1]

Θεόδωρος Μωυσιάδης
Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα
moisiadis@lexicon.gr

ABSTRACT

This paper attempts a diachronic investigation of the indefinite pronouns also known as ka- existential quantifiers, focusing on their development in Mediaeval Greek. It addresses three main topics: 1) How the ancient particle kan ('even') gave rise to the formation of the ka- elements, 2) How these quantifiers acquired new semantic values, shifting from 'concession' to 'indifference' or 'indefiniteness', 3) Why the ka- elements dropped the final -n (of kan), as they developed into compounds, and why the quantitative kamposos retained the original structure (a new solution is proposed).

Λέξεις κλειδιά: αόριστες αντωνυμίες, αναφορικές αντωνυμίες, ποσοδείκτες, γραμματικοποίηση, αναλογία, ετυμολογία, αποσημασιοποίηση, σημασιολογική μεταβολή

1. Εισαγωγή

Το σύνθετο σύστημα των αορίστων αντωνυμιών και επιρρημάτων τής Μεσαιωνικής Ελληνικής διαρθρώθηκε σε δύο βασικές κατηγορίες: 1) στους ποσοδείκτες με αφετηρία το αρχαίο μόριο *κἄν: κάποιος, κάπου, κάποτε, κάπως, κάτι, κανείς* κτλ. (σειρά *κα-*), και 2) στα αντωνυμικά στοιχεία που έχουν ως αφετηρία τα αντίστοιχα αρχαία αναφορικά: *ὅποιος (ὁποῖος), ὅπου, ὅποτε (ὁπότε), ὅπως, ὅ,τι* (σειρά *ο-*).

Η σειρά *κα-* σχηματίστηκε από το μόριο *κἄν* και τα ερωτηματικά στοιχεία (*ποῖος, ποῦ, πότε* κτλ.) που χρησιμοποιήθηκαν κατόπιν και ως αοριστολογικά, απαντά δε με όλο και μεγαλύτερη συχνότητα από τη μεσαιωνική εποχή, οπότε συνυπάρχει μέχρις ενός σημείου με το αρχ. *τις* και με το παράγωγό του *τινάς*[2]. Η νέα σειρά δηλώνει οποιονδήποτε ή οτιδήποτε ακαθόριστο, απροσδιόριστο ή απλώς αόριστο.

Ενώ η πορεία σχηματισμού φαίνεται ξεκάθαρη, τρία καίρια ζητήματα ανακύπτουν κατά τη διαχρονική ανάλυση. Πρώτον, πώς το παραχωρητικό μόριο *κἄν* συνέβαλε στον σχηματισμό αοριστολογικών ποσοδεικτών; Δεύτερον, πώς τεκμηριώνεται η σημασιολογική μεταβολή από την παραχώρηση προς την αδιαφορία ή αοριστία, η οποία εκφράζεται πλέον από τη νέα σειρά *κα-;* Τρίτον, πώς ερμηνεύεται η απουσία οποιουδήποτε ίχνους τού *-ν* (του *κἄν*) στη σύνθεση και γιατί επικρατούν οι τύποι από *κα-* (*κά-ποιος* αντί *κάμ-ποιος, κά-ποτε* αντί *κάμ-ποτε* κτλ.);

2. Ο σχηματισμός των αοριστολογικών ποσοδεικτών

Τα μέλη τής σειράς *κα-* (παραδοσιακά αποκαλούνται *αντωνυμίες,* αλλά ορίζονται εύστοχα και ως *ποσοδείκτες* [quantifiers]) ακολούθησαν σε μεγάλο βαθμό τη σημασιολογική εξέλιξη του μορίου *κἄν.* Η διαδρομή τού αρχαίου παραχωρητικού συνδέσμου *κἄν* (< *καὶ ἄν*) διαγράφεται ως πορεία από τη ριζική παραχώρηση (πολικότητα) προς την αδιαφορία ή αοριστία (παραμετρικότητα), από την ολική

[1] Ευχαριστώ θερμά τους δύο ανώνυμους κριτές για τις χρήσιμες παρατηρήσεις τους σε ορισμένα σημεία τού άρθρου.

[2] Για τη λειτουργία των *(ὁ)κάποιος, τινάς* και *κανένας* ως προδρόμων τού αορίστου άρθρου, βλ. τη διαχρονική εξέταση της Χειλά-Μαρκοπούλου (2000: 123). Βλ. επίσης Lavidas & Papangeli 2007: 8, υποσημ. 7· Jannaris 1897: 165 §598b. Η σύνθεση του μορίου *κἄν* με τα αριθμητικά *(καν-είς / καν-ένας, κα(μ)μία, καν-ένα),* η οποία γραμματικοποιήθηκε αρκετά νωρίτερα, δεν αποτελεί αντικείμενο του παρόντος άρθρου.

In Z. Gavriilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (eds), 2012,
Selected papers of the 10th ICGL, pp. 983-989. Komotini/Greece: Democritus University of Thrace.

άγνοια σχετικά με την πραγματοποίηση ενός γεγονότος ώς την αδιαφορία σχετικά με τις λεπτομέρειές του (Βελούδης 1996: 373· 2003: 617).

Κατά τη διαχρονική του εξέλιξη, το μόριο *κἄν* παρουσιάζει σαφείς ενδείξεις γραμματικοποίησης, η οποία ξεκίνησε από τις αποφατικές εκφορές και κορυφώθηκε με τον σχηματισμό των σύνθετων ποσοδεικτών. Σύμφωνα με τη θεωρία τής γραμματικοποίησης, η απώλεια της έμφασης οδηγεί σε σταδιακή δέσμευση του στοιχείου σε φράσεις ή συντακτικά σχήματα (Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 284· Lehmann 1995 [1982]: 164). Αυτό συνεπάγεται, όχι απλώς τον σχηματισμό περιφραστικών δομών, αλλά και τη βαθμιαία απώλεια μορφολογικών ιδιοτήτων, η οποία διευκολύνει τη φωνολογική μείωση. Πρόκειται ουσιαστικά για προέκταση της αρχής τής εικονικότητας, αφού, όπως σημειώνει η McMahon, «η μορφική γραμμική εγγύτητα σημασιολογικά συγγενών τύπων διευκολύνει τη συγχώνευσή τους» (2003 [1994]: 247). Ως αποτέλεσμα, οι συγχωνευμένοι τύποι υφίστανται σημασιολογική εξασθένηση, η οποία επιφέρει γενίκευση, δηλαδή σύνδεση του στοιχείου με ευρύτερα περιβάλλοντα.

Η διαδικασία αυτή περιγράφεται ως σειρά βημάτων ή μηχανισμών τής γραμματικοποίησης, οι οποίοι αποτυπώνονται στην περίπτωση των αοριστολογικών ποσοδεικτών (Heine 2003: 579· 1997: 66 κ.εξ.):

α) *αποσημασιοποίηση* [desemanticisation], γνωστή επίσης ως *αποχρωματισμός* [bleaching]: το *κἄν* σταδιακά χάνει την εμφατική λειτουργία τής ριζικής παραχώρησης. Παράλληλα, το αρχ. επίθετο *ποιός,* που αρχικά σήμαινε «ορισμένου είδους ή μορφής», αποτέλεσε κατάλληλο συμπλήρωμα του *κἄν* στη νέα αοριστολογική του λειτουργία (Horrocks 2006 [1997]: 428).

β) *επέκταση* [extension]: το *κἄν* αποστασιοποιείται από τους περιορισμούς τροπικότητας και, καθώς συνοδεύεται και από άλλες εγκλίσεις, διευρύνει το συντακτικό του περιβάλλον.

γ) *αποκατηγοριοποίηση* [decategorialisation]: το *κἄν* χάνει τον μορφοσυντακτικό ρόλο του ως συνδέσμου, πράγμα που ευνοεί τη συγχώνευσή του με άλλα στοιχεία (εν προκειμένω, αοριστολογικά και αριθμητικά), με τα οποία συνεκφερόταν. Πρόκειται για συνήθη επιλογή κατά τον σχηματισμό των ποσοδεικτών, όταν έχει προηγηθεί η ερωτηματική ή η αρνητική λειτουργία[3].

δ) *διάβρωση* [erosion] ή *φωνητική μείωση* [phonetic reduction]: το *κἄν* χάνει μέρος τής φωνητικής του υπόστασης κατά τη σύνθεση (το τελικό του *-ν*). Οι όροι υπό τους οποίους συμβαίνει αυτό εξετάζονται παρακάτω στην ενότητα 4.

3. Συνθήκες τής γραμματικοποίησης και σημασιολογική αλλαγή

Οι ποσοδείκτες τής σειράς *κα-* συναντώνται εκτεταμένα στα μεσαιωνικά κείμενα μετά τον 12ο αιώνα, όταν εμφανίζονται και πάλι κείμενα σε δημώδη γλώσσα[4], ευνοημένοι και από το γεγονός ότι το αρχ. *τίς* δεν διέθετε μορφολογικά διακριτούς τύπους για το αρσενικό και το θηλυκό (Jannaris 1897: 165 §597). Επιπλέον, τα αρχαία αοριστολογικά *που, πως, ποτέ* κτλ. συχνά κατελάμβαναν τη δεύτερη θέση στην πρόταση και λειτουργούσαν ως εγκλιτικά, με αποτέλεσμα η συνεκφορά τους με τον προηγούμενο σύνδεσμο να ενισχύεται από το συντακτικό περιβάλλον. Ο Χατζιδάκις είχε διατυπώσει ως εξής αυτή την παρατήρηση: «…καὶ ἐν τῇ Ἑλλην[ικῇ] καὶ ἐν τῇ Λατ[ινικῇ] καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἀδελφαῖς γλώσσαις οἱ ἐγκλιτικοὶ τύποι τῶν ἀντωνυμιῶν, καθὼς καὶ ἄλλα πολλὰ ἄκλιτα λεξίδια ἔκπαλαι ἐξεφέροντο συνηθέστατα ἐν τῇ 2ᾳ θέσει τῆς προτάσεως» (1917-8: 12)[5]. Στην πραγματικότητα η δεύτερη θέση των εγκλιτικών αντωνυμικών τύπων πολλές φορές υπερίσχυε της άμεσης σύνδεσης με τη λέξη αναφοράς [Beziehungwort] (Schwyzer 1950: 186)[6].

Η θέση των αοριστολογικών στην πρόταση ευνοεί ιδιαίτερα τη συνεκφορά τους με το αρχ. *κἄν,* ακόμη και ενόσω λειτουργεί ως παραχωρητικός σύνδεσμος. Το μόριο αυτό αποκτά ήδη από την αρχαιότητα τη σημασία «τουλάχιστον», οι δε εισαγόμενες με το *κἄν* παραχωρητικές προτάσεις σπανίζουν πλέον στους ελληνιστικούς παπύρους (Χατζιδάκις, ΑΑ3: 221· Mayser 1934: 92, 120). Τα παραδείγματα σημασιολογικής μετακίνησης στις συνεκφορές αυξάνονται όσο προχωρούμε στην

[3] Ο Lehmann σημειώνει σχετικά: «…negation appears to be the principal context in many languages, which allows atonic interrogatives to be used as indefinites, the negator and the interrogative-indefinite then frequently coalescing to a negative pronoun» (2002[2]: 47).

[4] Για το κενό ως προς την παράδοση δημωδών κειμένων και την επανεμφάνισή τους τον 12ο αιώνα βλ. Browning 1991 [1983[2]]: 88· Ανδριώτη 1995: 79-80.

[5] Παρόμοια συμπεριφορά των αοριστολογικών εγκλιτικών συναντούμε και αργότερα (Eideneier 2004 [1999]: 77, 109).

[6] Σε τέτοιες συνεκφορές έχει την αφετηρία του και ο σύνδεσμος *μήπως* (< *μή πως* «μήπως με κάποιον τρόπο»).

ελληνιστική εποχή και οι συνδυασμοί αυτοί αποκτούν την επιπρόσθετη σημασία «οποιοσδήποτε – οπουδήποτε – οσοσδήποτε» και παρόμοια, παρέχοντας ενδείξεις τής αοριστολογικής γενίκευσης[7].

Χαρακτηριστικές είναι οι ακόλουθες περιπτώσεις:

κἄν + ποιος

(1) *δείκνυσιν αὐτὸ καὶ ἐπὶ τοῦ σχήματος, ἐπειδὴ* ***κἄν ποιόν*** *ἐστιν, ἀλλὰ πολλὴν ἔχει πρὸς μέγεθός τε καὶ ποσότητα κοινωνίαν* (6ος αι. μ.Χ., Σιμπλίκιος, *Εἰς τὸ τῆς Ἀριστοτέλους φυσικῆς ἀκροάσεως ὑπόμνημα* 9.689) [εννοεί «επειδή κάποιο σχήμα υπάρχει, όποιο και αν είναι αυτό»]

κἄν + που

(2) ***κἄν που*** *ἀποδημῇς, οὐδ' ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀγνὼς οὐδ' ἀφανὴς ἔσῃ* (2ος αι. μ.Χ., Λουκιανός, *Περὶ τοῦ ἐνυπνίου* 11.8-10) [εννοεί «όπου και αν αποδημήσεις»]

(3) *τὴν παρ' αὐτοῦ ζητοῦσι βοήθειαν,* ***κἄν πού*** *τι σαλεύηται κῦμα* (4ος αι. μ.Χ., Κύριλλος, *Εἰς Ψαλμούς* 69.833) [εννοεί «όπου και αν σηκωθεί κύμα / και αν κάπου σηκωθεί κύμα»]

κἄν + πως

(4) *οὐκοῦν ὅσα ἐπικριτικὰ καὶ βεβαιότητες διανοίας, ἐπικρίσεις ἂν λέγοιντο εἰκότως,* ***κἄν πως*** *ἑτέρως ἐξαγγελθεῖεν* (11ος αι., Ιωάννης Ρήτωρ, *Σχόλια εἰς τὸ Ἑρμογένους Περὶ ἰδεῶν* 6.233-4) [εννοεί «ακόμη και αν εξαγγελθούν κάπως διαφορετικά, όπως και αν εξαγγελθούν»· αξιοπρόσεκτη η μη αναμενόμενη ευκτική, με την οποία επιχειρείται να ενισχυθεί η εξασθενημένη τιμή τής παραχώρησης του *κἄν*]

κἄν + τι

(5) *ἐπεῖπερ ἦν καὶ προαπειλούμενος σφόδρα πρὸς αὐτοῦ τοῦ ἀσεβάρχου, εἰ εὑρεθείη* ***κἄν τι*** *μικρὸν ὑπαίτιος, μηκέτι ζῆν* (8ος αι. μ.Χ., Θεόδ. Στουδίτης, *Ἐπιστολαί* 415.13-4) [εννοεί «έστω και σε κάτι μικρό, όσο μικρό και αν είναι»]

(6) *τοσοῦτον δέ μοι χάρτην ἑτοίμασον (...), ἵνα* ***κἄν τι*** *μόριον δυνήσωμαι ἐντάξαι ὅσον κατὰ τὴν ἔνσωμον ὕλην* (5ος αι. μ.Χ., Ολυμπιόδωρος, *Εἰς τὸ κατ' ἐνέργειαν ζωσίμου* 2.97) [εννοεί «ακόμη και το παραμικρό μόριο»]

(7) *γράφω ἐπισχεῖν τοῖς ἔργοις τοῖς ἐν ἀγρῷ ἵνα μὴ ἀμεληθῇ* ***κἄν τι*** *ἦν ἀμελούμενον* (1ος – 2ος αι. μ.Χ., πάπυρος Οξυρρύγχου, p.oxy 55.3808) [εννοεί «οτιδήποτε παραμελημένο, ξεχασμένο»]

(8) *φροντίσας ὅπως μὴ ἐνδεεῖς ὦμεν καὶ ἐλαδίου καὶ* ***κἄν τί*** *σοι ἄλλο φαίνηται* (3ος αι. π.Χ., πάπυρος Ζήνωνος, psi. 4.418) [εννοεί «ό,τι άλλο, οτιδήποτε άλλο»]

Η παράθεση αυτών των παραδειγμάτων αποσαφηνίζει τις συμφραστικές συνθήκες που ώθησαν στον σχηματισμό των ποσοδεικτών τής σειράς *κα-* υπό τους όρους τής γραμματικοποίησης, όπως παρουσιάστηκαν προηγουμένως. Από την όλη πορεία προκύπτει ότι με την εμφάνιση της συγκεκριμένης σειράς αρχίζουν να αποκτούν υπόσταση στη μεσαιωνική γλώσσα τρία νέα αοριστολογικά συστήματα:

α) Η σειρά *κα-* + αοριστολογικά (< ερωτηματικές αντωνυμίες): *κάποιος, κάπου, κάποτε, κάτι, κάμποσος.*

β) Η σειρά *κα-* + αριθμητικά: *κανείς / κανένας – κα(μ)μία – κανένα.*

γ) Η σειρά *ο-* των αορίστων αναφορικών: *όποιος, όπου, όποτε, όπως, ό,τι.*

Η συμμετρική ανάπτυξη των συστημάτων αυτών, η οποία εδραιώθηκε κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους, σταδιακά αντικατέστησε τις επιλογές που ήταν διαθέσιμες στην αρχαία γλώσσα για τη δήλωση των αντίστοιχων λειτουργιών. Η συνύπαρξή τους θα συντελέσει, όπως θα φανεί στην επόμενη ενότητα, ώστε να δοθεί ικανοποιητική απάντηση σε ένα δυσεπίλυτο ετυμολογικό πρόβλημα.

4. Το πρόβλημα του -*ν*. Ερμηνευτικές προσεγγίσεις

Η απουσία οποιουδήποτε ίχνους τού τελικού -*ν* (του *κἄν*) από τα περισσότερα μέλη τής σειράς *κα-* δεν ήταν αναμενόμενη και έχει εξηγηθεί ποικιλοτρόπως αλλά χωρίς πειστικότητα. Το βασικό πρόβλημα είναι ότι ο σχηματισμός αυτός προσκρούει σε όλες τις άλλες γνωστές περιπτώσεις συνθέσεως, κατά τις οποίες το τελικό -*ν* παρουσιάζει αφομοίωση τόπου αρθρώσεως προς το ακόλουθο άηχο κλειστό (πβ. μεσν. *ἄμποτε* < φρ. *ἂν ποτέ,* μεσν. *μπᾶς καὶ…* < φρ. *μὴν πᾶς καὶ…,* μεσν. *μήμπα* < φρ. *μὴν πάῃ…*), σύμφωνα με το αρχαίο πρότυπο. Ο Horrocks, σχολιάζοντας τη νέα αοριστολογική σειρά, αποφεύγει

[7] Οι Roberts & Roussou (2003: 162-3) υποστηρίζουν ότι τα αρχαία αοριστολογικά επαναναλύθηκαν στη Νέα Ελληνική ως αποκλειστικώς ερωτηματικά, πράγμα που άφησε χώρο για την εδραίωση της αντίθεσης μεταξύ ποσοδεικτών *(κάποιος, κάπου, κάποτε…)* και στοιχείων αρνητικής πολικότητας *(κανείς, πουθενά, ποτέ, τίποτε).*

οποιαδήποτε ερμηνευτική προσέγγιση: «Το στοιχείο *κἄν* (με το *-ν* να διατηρείται μόνο σε προφωνηεντική θέση και στον τύπο *κάμ-ποσος*) συντέθηκε τότε μαζί με άλλες αρχαίες αόριστες αντωνυμίες και επιρρήματα, για να δημιουργηθεί το σύνολο των σύγχρονων αόριστων τύπων» (2006 [1997]: 427).

4.1 Οφείλεται σε επανανάλυση και επέκταση του *κα-;*

Οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις αυτής της απροσδόκητης εξέλιξης υπήρξαν ελάχιστες και αυτό ίσως οφείλεται στη βαρύνουσα υπόσταση που είχε εξαρχής η γνώμη τού Γεωργίου Χατζιδάκι, η οποία υιοθετήθηκε κατόπιν από αρκετά λεξικογραφικά έργα (π.χ. *Ετυμολογικό Λεξικό* Ανδριώτη, ΛΚΝ). Ο Χατζιδάκις υποστήριξε συγκεκριμένα ότι το θηλ. *κα(μ)μία / κα(μ)μιά* (που, όπως υπογραμμίστηκε, είχε γραμματικοποιηθεί σε πρωιμότερο στάδιο) επαναναλύθηκε, με αποτέλεσμα να αποσπαστεί το τεμάχιο *κα*-και να επεκταθεί πρώτα στο θηλ. *κά-ποια* και κατόπιν στο *κά-ποιος,* από όπου επέδωσε ομοιοτρόπως σε όλη τη σειρά των αοριστολογικών ποσοδεικτών (ΜΝΕ 2: 405, υποσημ.)[8].

Η ερμηνεία αυτή προσκρούει σε διάφορα εμπόδια. Εν πρώτοις, δεν προκύπτει από τα μεσαιωνικά κείμενα ότι το θηλ. *καμμία* είχε αποκτήσει τέτοια γενικευτική χρήση, ώστε να αποτελέσει την αφετηρία τής σειράς *κα-*. Ακόμη και αν δεχτούμε ότι οι χρονικές του σημασίες (μεσν. *καμμιὰ φορά* «κάποτε», ομοίως στη διάλεκτο του Πόντου[9]) υπήρξαν ιδιαίτερα εκτεταμένες, θα ήταν ευλογοφανέστερη η λήψη ως προτύπου τού αντωνυμικού *καν-ένας,* το οποίο ανήκε στο λεξιλόγιο υψηλής συχνότητας (σημασίες «κάποιος – καθένας – οποιοσδήποτε – ούτε ένας») και έφερε αυξημένο λειτουργικό βάρος σε σχέση με το θηλ. *καμμία*[10]. Επιπρόσθετα, η εξήγηση αυτή αποτυγχάνει να ερμηνεύσει πειστικά την αντίθετη εξέλιξη που παρατηρήθηκε στο ομοίως σχηματισμένο *κάμ-ποσος / καμ-πόσος,* όπου το τελικό *-ν* δεν σιγήθηκε χωρίς ίχνη. Ο Χατζιδάκις υποστήριξε ότι «ἐκ τοῦ *κἀ-μμιά* ληφθέντος τοῦ *κά-* ἐλέχθη (…) καὶ *κἄ-ποιος, κἄ-που, κἄ-πως, κἄ-ποτε,* ἐνῷ τὸ *κἄμ-πόσος* φαίνεται ἄλλης ἰδίας κατασκευῆς, ἐξ αὐτοῦ τοῦ *κἄν – ποτέ* [sic]» (ΜΝΕ 2: 463· η λέξη *ποτέ* στο τέλος τής πρότασης πρέπει μάλλον να αποδοθεί σε αβλεψία, καθώς ο συγγραφέας προφανώς εννοούσε *πόσος*). Ωστόσο, το σχόλιο αυτό δεν προσφέρει διέξοδο στο εξεταζόμενο ετυμολογικό πρόβλημα ούτε ανταποκρίνεται στη σύγχρονη εμφάνιση και κατόπιν διαφοροποίηση των διαλαμβανόμενων τύπων.

4.2 Οφείλεται σε αφομοίωση του ερρίνου προς τα άηχα κλειστά;

Διαφορετική ερμηνευτική προσέγγιση αποτελεί η υπόθεση που βασίζεται σε μελέτη τού Κωνσταντίνου Μηνά σχετικά με την αφομοίωση του ερρίνου από τους άηχους κλειστούς φθόγγους. Το αξιόλογο αυτό μελέτημα δεν πραγματεύεται ειδικά τη σειρά *κα-*, αναφέρεται όμως στους τύπους *κάποσον, καπόσους* της κυπριακής διαλέκτου (1987: 260 κ.εξ.) με επιχειρήματα για την ασθενή πραγμάτωση των ερρίνων (ενήχων) πριν από τα άηχα κλειστά, όπως τεκμηριώνεται ήδη από την ελληνιστική εποχή (ελνστ. *προσήνεκκεν, ἀνενεκεῖν, συκκατέστη·* πβ. διαλεκτικούς τύπους τής νησιωτικής ζώνης κατά τον Μεσαίωνα, Μαχαιράς: *ἀππέξω,* Γλυκάς: *ἠπορῶ*, Κάτω Ιταλία: *σάττι* < *ὡσάν τι,* Πόντος: *κα(μ)πόσος*). Η συγκέντρωση όλων των στοιχείων σχετικά με την έκταση του φαινομένου αφήνει περιθώριο να αναρωτηθούμε μήπως αιτία τής απουσίας τού *-ν* από τη σειρά *κα-* στάθηκε ότι διαδόθηκαν κυρίως από τα ανατολικά και νησιωτικά ιδιώματα, όπου η εν λόγω αφομοίωση παρουσίαζε ιδιαίτερη επίδοση (ΕΛΝΕΓ, λ. *κάποιος*).

Ωστόσο, η εξέταση των στοιχείων δεν ενισχύει την εκδοχή αυτή. Τα λεξικογραφικά δεδομένα τής μεσαιωνικής γλώσσας δείχνουν ότι τα μέλη τής σειράς *κα-* εμφανίζονται μαζικά στα δημώδη κείμενα, χωρίς περιορισμό ως προς τη γλωσσογεωγραφική αφετηρία. Ας σημειωθεί επιπλέον ότι το ίδιο το μεσαιωνικό κυπρ. *κάποσος,* που αποτελεί το επίκεντρο του επιχειρήματος της αφομοίωσης, είναι ακριβώς αυτό που δεν διατηρήθηκε στη Νέα Ελληνική, εφόσον επικράτησε η έρρινη παραλλαγή *(κάμ-ποσος, καμ-πόσος),* αποδεικνύοντας ότι το φαινόμενο της αφομοίωσης δεν πρέπει να τοποθετηθεί στη ρίζα τού ετυμολογικού προβλήματος.

---

[8] Την παλαιά αυτήν άποψη επανέλαβε ο Mendez-Dosuna σε βιβλιοκριτικό άρθρο του για τον Horrocks [1997], προτείνοντας την ερμηνεία τής αναλογικής επέκτασης από τα *κανείς* > *κα-νείς, κα(μ)-μία* (2000: 292).

[9] Ανδριώτης 1951: 890· Οικονομίδης 1958: 246, 252.

[10] Για τον ίδιο λόγο δεν ευσταθεί η υπόθεση του Pernot ότι το *κα-* προήλθε από ανομοίωση του σποραδικά εμφανιζόμενου τύπου *κάντινα* (αιτιατικής τού *κάντις*), από όπου επεκτάθηκε στους υπόλοιπους παρόμοιους σχηματισμούς (1946: 241).

4.3 Οφείλεται σε φωνολογική μείωση;

Τα στάδια της γραμματικοποίησης που εξετάστηκαν σε προηγούμενη ενότητα παρέχουν αξιόπιστο ερμηνευτικό πλαίσιο για τον σχηματισμό των σύνθετων ποσοδεικτών. Με αφετηρία αυτή τη θεωρητική προσέγγιση, ο Βελούδης απέδωσε τη σίγηση του *-ν* σε φωνολογική μείωση, η οποία συνεπάγεται απώλεια της ακεραιότητας του στοιχείου (όπως στο γνωστό παράδειγμα του *θα* < *θέλει ἵνα* ως δείκτη τού μέλλοντα). Επειδή το *κἄν* χάνει το ειδικό βάρος που είχε ως παραχωρητικός σύνδεσμος, καθώς και την έμφαση της ριζικότητάς του, τα φωνολογικά του χαρακτηριστικά εν συνθέσει αμβλύνονται και η μορφή του «στρογγυλεύεται»[11]. Ολοκληρώνοντας το επιχείρημά του, ο Βελούδης υπογραμμίζει ότι «καταβάλλοντας το /n/ του, το πρόθημά μας εξαγοράζει τη δυνατότητα να εμφανίζεται και σε μη τροπικά, σε 'επεισοδικά' (episodic) περιβάλλοντα πραγμάτευσης, δηλαδή σε συμφραζόμενα αληθειακής αναφοράς στον τρέχοντα γνωστό μας κόσμο» (2003: 623).

Παρ' ότι η φωνολογική μείωση ή διάβρωση αποτελεί χαρακτηριστικό τής γραμματικοποίησης, θα ήταν δύσκολο να δεχτούμε ότι οποιοδήποτε τέτοιο βήμα θα συνέβαινε με τρόπο που αντιβαίνει στους φωνολογικούς κανόνες τής γλώσσας. Σε προϊόντα αυτής της διαδικασίας, γνωστά στη μεσαιωνική γλώσσα, το προϊόν είναι πάντοτε φωνολογικά ερμηνεύσιμο, όταν συμβαίνει ως βήμα τής διαδικασίας τής συνθέσεως (*π.χ. μπᾶς καὶ… < μὴν πᾶς καὶ…, ἵντα < τί ἔναι τὰ…*). Ακόμη, ο αναβιβασμός τού τόνου στο *κα- (κά-ποιος, κά-που, κά-ποτε…)* φαίνεται να προσθέτει έμφαση, εξισορροπώντας την σίγηση του ληκτικού τεμαχίου του, η δε εξήγηση του Βελούδη (1996: 375), ότι σκοπός τής μετάθεσης τόνου είναι να υπογραμμιστεί η απώλεια της έμφασης από το ερωτηματικό β΄ συνθετικό και να προωθηθεί στο προσκήνιο η «έλλειψη ενδιαφέροντος», αποδίδει στη μεταβολή τελεολογικό χαρακτήρα. Τέλος, για άλλη μια φορά μένει ανερμήνευτος ο αποκλίνων τύπος *κάμ-ποσος / καμ-πόσος,* για τον οποίο δεν προτείνεται καμμία εξήγηση.

4.4 Μια πρόταση

Αναζητώντας την αιτία τής αντίρροπης και απροσδόκητης αυτής εξέλιξης, είναι σκόπιμο να συγκεντρώσουμε το μεσαιωνικό υλικό, ώστε να αποκτήσουμε εποπτεία τής ποικιλίας των τύπων. Τα δεδομένα ως προς τα μέλη τής σειράς *κα-*, συνοδευόμενα από ενδεικτικές χρήσεις, έχουν ως εξής:

(9) *κάποιος, ὁκάποιος* (*ὁκάποιος ἦλθεν,* Χρονικό Μορέως Η 934)
(10) *κάπου, ὁκάπου* (*τέως ὁκάπου ηὕρηκα τὸ ταρτερόν,* Πρόδρομος ΙΙΙ 149· *μόνον γιὰ τοῦτον κάπου ἀναστενάζω,* Κυπρ. ερωτικά 655)
(11) *κάποτε, ὁκάποτε, ὁκάμποτε, ὁκαποτέ* (*τὴν μάχην τὴν εἴχαμεν ὁκάποτε μετὰ τοὺς Γενοβήσους,* Λ. Ντελλαπόρτας *Ερωτήματα* 1362· *ἂν τύχῃ κάποτε εἰς καιρόν,* Σπανέας Β 49)
(12) *κάτι, ὁκάτι(ν) – κάτις, κάντις, ὁκάτις* (> *κάτσ',* διάλεκτος Πόντου) (*ὁκάτι νὰ σᾶς εἴπω,* Σπανέας Β 406· *ὁκάτι ἐπιδεξιώτερος,* Χρονικό Μορέως Η 1376)
(13) *κάμποσος, καμπόσος, κάποσος, καπόσος, ὁκάμποσος, ὁκάποσος* (*ἀπέρασεν καιρὸς καμπόσος,* Χρονικό Μορέως Ρ 5979)
(14) *κάπως* (δεν μαρτυρείται στις διαθέσιμες μεσαιωνικές πηγές)

Η μεσαιωνική ποικιλία καταδεικνύει την ταλάντευση των μελών τής σειράς *κα-*, προτού επικρατήσουν οι άρρινοι τύποι (εκτός του *κάμποσος*). Επιπρόσθετα, κάτι που χαρακτηρίζει όλη τη σειρά και θα αποδειχθεί κλειδί στο εξεταζόμενο ετυμολογικό ζήτημα είναι η παρουσία τού προθεματικού *ὁ-: ὁκάποιος, ὁκάπου, ὁκάποτε, ὁκάτι, ὁκάμποσος.* Το προθεματικό *ὁ-* μάλλον δεν σχετίζεται με τις έναρθρες συνεκφορές (μεσν. *ὁ κάποτε* «πρώην»), αλλά προφανώς επεκτάθηκε από τη σειρά των αορίστων αναφορικών αντωνυμιών *(ὅποιος, ὅπου, ὅποτε…),* οι οποίες εισάγουν ελεύθερες αναφορικές προτάσεις (Horrocks 2006 [1997]: 513· Χειλά-Μαρκοπούλου 1990-1: 31-2, υποσημ. 59· Χατζιδάκις ΜΝΕ 2: 594-7). Συνεπώς, οι νεοεμφανιζόμενοι στη μεσαιωνική γλώσσα σύνδεσμοι *ὅπου, πού, ὁ ποῖος, ὁ ὁποῖος,* με τους οποίους εισάγονται οι αναφορικές συμπληρωματικές προτάσεις, συμβάλλουν στην αποσαφήνιση των νέων συστημάτων[12].

Εν προκειμένω, το *ὁ-* λειτούργησε ως δείκτης αοριστίας στους τύπους των αορίστων αντωνυμιών, με αποτέλεσμα να εδραιωθεί σταδιακά η αντιδιαστολή: *ὁ-* αοριστολογικό ~ Ø ερωτηματικό,

[11] Βελούδης 1995: 400· 1996: 371, 375-6. Σημειώνει επίσης ότι στην απώλεια του *-ν* ενδέχεται να συνέβαλε και το *καθόλου* (με επανανάλυση ή εσφαλμένο μορφολογικό χωρισμό).
[12] Μεθοδική και αναλυτική εξέταση των νέων δομών, της συμβολής των ρομανικών γλωσσών και του ρόλου τής γραμματικοποίησης πραγματοποιείται στα αξιόλογα μελετήματα της Μανωλέσσου (2004· 2008: 258-60), όπου ανασκοπούνται και οι παλαιότερες ερμηνευτικές προσεγγίσεις.

σχηματίζοντας αντίστοιχα ζεύγη: *ὅποιος – ποιος, ὅπου – ποῦ, ὅπως – πῶς, ὅποτε – πότε, ὅ,τι – τι.* Η παρουσία τού *ὁ-* και στη σειρά *κα-*, όπως προέκυψε από τα στοιχεία, επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι η σειρά *κα-* επηρεάστηκε αξιοσημείωτα από τη σειρά *ὁ-*. Ως εκ τούτου, οι ποσοδείκτες έχασαν το ληκτικό *-ν* του α΄ συνθετικού, ώστε να είναι διαφανέστερο το δεύτερο μέρος τους[13]. Επομένως, παρά την αρχική ταλάντευση, επικράτησαν οι τύποι *κά-ποιος* (κατά το *ὅ-ποιος*), *κά-που* (κατά το *ὅ-που*), *κά-ποτε* (κατά το *ὅ-ποτε*), *κά-πως* (κατά το *ὅ-πως*) και *κά-τι* (κατά το *ὅ,τι*).

Με βάση την προτεινόμενη αναλογική αντιστοιχία μπορούμε να εξηγήσουμε ικανοποιητικά τη διατήρηση του ερρίνου στον τύπο *κάμ-ποσος / καμ-πόσος.* Επειδή η αρχαία αντωνυμία *ὁπόσος* δεν διατηρήθηκε, αλλά υποκαταστάθηκε από το *πόσος* (στην ερωτηματική λειτουργία) και το *ὅσος* (στην αναφορική-αοριστολογική λειτουργία), εξέλιπε το αντισταθμιστικό φορτίο που θα ενίσχυε την αναλογία, προκειμένου να επικρατήσει ο τύπος *κά-ποσος / κα-πόσος* (κατά το *ὁ-πόσος*). Η μεσαιωνική ποικιλία παραχώρησε γρήγορα τη θέση της στους έρρινους τύπους *κάμ-ποσος / καμ-πόσος,* οι οποίοι επικράτησαν κατόπιν στη Νέα Ελληνική.

5. Επίλογος

Τα διαθέσιμα στοιχεία αποκαλύπτουν μέρος των παραγόντων που συνετέλεσαν στην ανάπτυξη των αοριστολογικών συστημάτων και ποσοδεικτών κατά τη μεσαιωνική περίοδο. Η γραμματικοποίηση, η αναλογική επέκταση, η αποσημασιοποίηση και η γενίκευση διαμόρφωσαν καθοριστικά τον σχηματισμό τής σειράς *κα-*, προσφέροντας έτσι επαρκείς απαντήσεις τόσο για το πλαίσιο όσο και για τις λεπτομέρειες της εμφανίσεώς τους.

Βιβλιογραφία

Ανδριώτης, Νικόλαος. 1951. «Μίαν – Καμμίαν». *Ποντιακή Εστία* 2, 890.

Ανδριώτης, Νικόλαος. 1983[3]. *Ετυμολογικό λεξικό τής Κοινής Νεοελληνικής.* Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη.

Ανδριώτης, Νικόλαος. 1995. *Ιστορία τής ελληνικής γλώσσας (Τέσσερις μελέτες).* Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη.

Βελούδης, Γιάννης. 1995. «Ποσοδεικτικές εκφράσεις και 'υποκείμενο'». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 15. Πρακτικά τής ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας τής Φιλοσοφικής Σχολής τού Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη, 394-405.

Βελούδης, Γιάννης. 1996. «*Κάποιος, κάπου, κάποτε…*». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 16. Πρακτικά τής ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας τής Φιλοσοφικής Σχολής τού Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη, 366-377.

Βελούδης, Γιάννης. 2003. «*Κάνα(ς), καμιά*». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 23. Πρακτικά τής ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας τής Φιλοσοφικής Σχολής τού Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη, 617-624.

Browning, Robert. 1991: *Η ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα.* Αθήνα: Παπαδήμας (μτφρ. υπό Μ. Κονομή τού *Medieval and Modern Greek.* 1983[2]. Cambridge: Cambridge University Press).

Bybee, Joan, Revere D. Perkins & William Pagliuca. 1994. *The evolution of grammar: Tense, aspect, modality in the languages of the world.* Chicago: University of Chicago Press.

Eideneier, Hans. 2004: *Όψεις τής ιστορίας τής ελληνικής γλώσσας από τον Όμηρο έως σήμερα. Από τη ραψωδία στο ραπ.* Αθήνα: Παπαδήμας (μτφρ. υπό Ευ. Θωμαδάκη τού *Von Rhapsodie zu Rap. Aspekte der griechischen Sprachgeschichte von Homer bis heute.* 1999. Tübingen: Gunter Narr Verlag).

Heine, Bernd. 1997. *Cognitive foundations of grammar.* Oxford: Oxford University Press.

Heine, Bernd. 2003. "Grammaticalization". In Joseph, Brian D. & Richard D. Janda (eds.), *The handbook of historical linguistics.* Oxford: Blackwell, 575-601.

Horrocks, Geoffrey. 2006. *Ελληνικά: Η ιστορία τής γλώσσας και των ομιλητών της.* Αθήνα: Εστία (μτφρ. υπό Μ. Σταύρου & Μ. Τζεβελέκου τού *Greek: A history of the language and its speakers.* 1997. London & New York: Longman).

Jannaris, Antonios N. 1897. *An historical Greek grammar*. London: McMillan & Co.

Κριαράς, Εμμανουήλ. 1969-2011. *Λεξικό τής μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας (1100-1669),* τόμ. 1-17 (Α – προβίβασις). Θεσσαλονίκη.

Lavidas, Nikolaos & Dimitra Papangeli. 2007. "Impersonals in the diachrony of Greek". *Proceedings of the 7th International Conference on Greek Linguistics,* York, 8-10th September 2005 [e-book].

Lehmann, Christian. 1995 [1982]. *Thoughts on grammaticalisation.* München: Lincom Europa.

Lehmann, Christian. 2002. *Thoughts on grammaticalisation.*vol. 2 (revised). Erfurt: Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt (9).

[13] Συνοπτική μορφή τής πρότασης αυτής διατυπώθηκε στο Μωυσιάδης 2011: 52-3.

Λεξικό τής Κοινής Νεοελληνικής (ΛΚΝ). 1998. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη.

Μανωλέσσου, Ιώ. 2004: «Οι αναφορικές προτάσεις τής ελληνικής: διαχρονική προσέγγιση». *Proceedings of the 6th International Conference on Greek Linguistics*, Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003 [ηλε-βιβλίο].

Μανωλέσσου, Ιώ. 2008. «Γλωσσικές επαφές στον ελληνικό μεσαίωνα: Η αντωνυμία *ο οποίος*». Στο *Γλώσσης χάριν. Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 255-266.

Mayser, Edwin. 1934. *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit. Bd. II (3). Satzlehre.* Berlin & Leipzig: Walter de Gruyter.

McMahon, April M.S. 2003. *Ιστορική γλωσσολογία: Η θεωρία τής γλωσσικής μεταβολής.* Αθήνα: Μεταίχμιο (μτφρ. υπό Α. Φλιάτουρα του *Understanding language change.* 1994. Cambridge: Cambridge University Press).

Mendez-Dosuna, Julián. 2000. "Review of *Greek: A history of the language and its speakers* by Geoffrey Horrocks". *Journal of Greek Linguistics* 1, 274-295.

Μηνάς, Κωνσταντίνος. 1987. «Αφομοίωση του ερρίνου με τους άηχους κλειστούς φθόγγους στην ελληνική γλώσσα». *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου,* τόμ. 3. Λευκωσία, 253-283.

Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 2011[2]. *Ετυμολογικό λεξικό τής νέας ελληνικής γλώσσας* (ΕΛΝΕΓ). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Μωυσιάδης, Θεόδωρος. 2011. «Ιεράρχηση κριτηρίων στην ετυμολογική έρευνα». *Γλωσσολογία / Glossologia* 19, 45-55.

Οικονομίδης, Δημοσθένης. 1958. *Γραμματική τής ελληνικής διαλέκτου τού Πόντου.* Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, Λεξικογραφικόν Δελτίον.

Pernot, Hubert. 1946. *Études de linguistique néo-hellénique II. Morhologie des parlers de Chio.* Paris: Les Belles Lettres.

Roberts, Ian & Anna Roussou. 2003. *Syntactic change. A minimalist approach to grammaticalisation.* Cambridge: Cambridge University Press.

Schwyzer, Eduard. 1950. *Griechische Grammatik. II. Syntax und syntaktische Stilistik.* München: C.H. Beck.

Χατζιδάκις, Γεώργιος. 1905-7. *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* (ΜΝΕ), τόμ. 1-2. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Μαρασλή.

Χατζιδάκις, Γεώργιος. 1915-6. *Ακαδημεικά Αναγνώσματα* (ΑΑ), τόμ. 3, *Γενική Γλωσσική.* Αθήνα: Βιβλιοθήκη Μαρασλή.

Χατζιδάκις, Γεώργιος. 1919. «Ετυμολογικά και συντακτικά». Αθήνα: Εστία (ανάτυπο από ΕΕΦΣΠΑ 14, 1917-8).

Χειλά-Μαρκοπούλου, Δέσποινα. 1990-1. «Προβλήματα διαχρονικής σύνταξης. Οι ελεύθερες αναφορικές προτάσεις στη Μεσαιωνική και Νέα Ελληνική». *Γλωσσολογία / Glossologia* 9-10, 13-42.

Χειλά-Μαρκοπούλου, Δέσποινα. 2000. "The indefinite article in Greek. A diachronic approach". *Γλωσσολογία / Glossologia* 11-12, 111-130.